

MAJD
KHALIFEH
HET LICHT
VAN DE
TWIJFEL

Mijn zoektocht in een onzekere wereld

Lannoo

*Aan elke ziel die werd weggerukt
door haat of politieke hebzucht.*

*Aan elk kind voor wie de dood sneller
was dan zijn schreeuw.*

*Aan elke gedode journalist, aan elke collega
die hun namen en gezichten wilde geven.*

‘Welk nummer is het?’

‘2358.’

‘Volg mij.’

In tegenstelling tot wat veel Syrische ambtenaren zouden doen, laat hij me niet in het luchtledige wachten. Ik volg hem tussen de grafstenen terwijl ik onopvallend de namen om me heen begin te lezen. Door zijn gevorderde leeftijd en zijn bescheiden gestalte lopen we trager dan ik had gehoopt. Zijn geheugen blijkt nog korter dan zijn lengte: om de paar seconden moet ik hem herinneren aan het verwijsnummer. Bijna twintig jaar geleden klonk haar stem voor het laatst door de telefoon. Meer dan drieduizend kilometer lagen als een woeste zee tussen ons in. Nu resten er slechts een paar meter. Een ademtocht, een zucht. Ik begin te twijfelen of mijn borstkas het nog langer zal houden. Mijn borstbeen is niet zo sterk als die grafstenen.

‘Sorry, mijn fout. We staan helemaal aan de verkeerde kant’, verontschuldigt de man zich. Hij loopt nu een tikje sneller in – hopelijk – de juiste richting. Ik hoor iets scheuren. Is het mijn jas die schuurt tegen de verdorde bladeren aan een grafsteen? Of is het mijn borstkas die het begint op te geven van de spanning?

‘2356, 2357... 2358! Hier is het.’

Ik sta roerloos. De woorden verstikken mijn keel als ik haar naam in Arabisch schrift op de grafsteen lees. ‘Ik ga even een

struikje en wat water halen', fluistert de begraafplaatsverzorger, die niet meer verwacht dat ik me naar hem zal draaien. Mijn blik blijft hangen op haar naam, gegrift in die kille steen. Ik sta stil, gevangen in het moment. De twijfel slaat weer toe. Wat moet ik zeggen? Na enkele seconden, die zich langer uitstrekken dan de oneindigheid, komt mijn stem eindelijk tot leven: 'Mama. Ik ben er.'

Aan momenten van verdriet of grote schokken is er in mijn leven geen schaarste geweest. Toch bereikten de tranen maar zelden mijn ogen. Maar de dijk die mijn emoties in bedwang hield, bezwijkt nu. De sluizen herkennen 'mama' als het sleutelwoord en gaan zonder aarzeling open. Niet alleen de tranen, ook de woorden stromen eruit. Ik vertel haar hoeveel ik haar mis. Ik vertel haar dat alles goed is, dat ik in België afgestudeerd ben, dat ik werk en vrienden heb. Ik vertel haar dat Maya en Makien hun oma enorm zouden hebben gewaardeerd. En ik vertel haar dat Makien een beetje meer op haar lijkt dan Maya. Ik betwijfel of ze me hoort. Ik betwijfel geen moment dat ze me voelt.

Met een paar struikjes mirte en een flesje water keert de begraafplaatsverzorger terug. Zoals gebruikelijk in Damascus plaatst hij de mirte rond de grafsteen en poetst hij het graf zorgvuldig met het water. Dat doet hij uit respect voor mijn bezoek, uit respect voor haar. Maar ook met de stille hoop er een beetje geld mee te verdienen, wat hem uiteindelijk ook lukt.

Er bestaat geen goed excuus om haar nog een keer vaarwel te zeggen. Blijf ik nog een uur? Langer? Hoort ze mijn woorden, voelt ze mijn aanwezigheid? Het waren de regendruppels boven Damascus die fluisterden – een zacht compromis, een stil gebaar – dat het tijd was om te gaan.

Twijfel is een onlosmakelijk deel van wie ik vandaag ben. De enige zekerheid waarin ik geloof, is dat niets of niemand in ons leven hetzelfde blijft. Verandering, zowel vanbinnen als vanbuiten, is ons lot, daaraan ontsnappen is onmogelijk. Behalve aan onze universele menselijke waarden twijfel ik aan alles. Waarden als menselijke waardigheid, empathie, rechtvaardigheid en verantwoording bij onrecht zijn herkenbaar in elke cultuur of beschaving, ongeacht tijd, taal, kleur of geloof. Hoe dieper de crisis, hoe dringender de nood om op te komen voor de menselijke waardigheid. Om vast te houden aan empathie. Om rechtvaardigheid op te eisen en wie onze mensenrechten schendt tot verantwoording te roepen.

De voorbije jaren volgde ik talloze aangrijpende politieke crisissen en oorlogen, vooral in het Midden-Oosten, mijn geliefde regio. Net als vele collega's vocht ik hard om zo veel mogelijk de stem van de getroffen burger te laten horen en zo een gezicht te geven aan de cijfers achter het conflict. Mijn Arabische afkomst en grondige kennis van de Arabische taal zorgen ervoor dat ik een unieke kans heb om stemmen en verhalen te presenteren die anders waarschijnlijk niet tot in

Vlaanderen zouden komen. Maar nooit eerder voelde ik me zo overweldigd door machteloosheid. Nooit eerder was ik zo verdwaald in bezorgdheid. Niet alleen door de ongeziene schaal van geschonden mensenrechten en bloedvergieten in de Gazastrook, maar vooral door het gebrek aan grote politieke machten die ondubbelzinnig opkomen voor onze universele waarden. Tot dat verandert, zal twijfel mijn eigen stuwkracht blijven om elke visie, elke mening en elk politiek leiderschap die lijken af te wijken van die universele waarden kritisch te bevragen. Twijfel is in de politieke duisternis van vandaag het helderste licht dat mij, als journalist en als mens, de weg wijst in de wereld.

Twijfel maakt deel uit van elk gesprek dat ik voer met een medemens, ongeacht diens kleur, afkomst, gender of geloof. Daarmee bedoel ik trouwens niet alleen twijfelen over wat ik hoor en zie, maar ook over wat ik zelf zeg, over wat ik zelf denk. Vertrekken we allebei vanuit dezelfde kennisbasis? Weet ik genoeg over de persoon met wie ik spreek? Weten we een beetje van elkaars verleden en levensparcours? Van de momenten van onvergetelijk geluk, verdriet, angst en woede die ons hebben gevormd tot wie we vandaag zijn? En vooral: erkennen we allebei de universele menselijke waarden als moreel kompas voor ons gesprek? Erkennen we allebei het onmiskenbare belang van rechtvaardigheid? Van empathie?

Ik ben ervan overtuigd dat twijfel het tegenovergestelde is van vooroordelen. Het zet me aan om meer te luisteren. Voor

mij ligt twijfel heel dicht bij verzoening. Waar conflict heerst, is er amper twijfel. Haat groeit waar twijfel verdwijnt.

Deze *constructieve* twijfel groeit al jaren in mij, juist omdat ik zie hoe de *destructieve* twijfel ook steeds sterker wordt. Dat is de twijfel die als politiek instrument gebruikt wordt om ons vertrouwen in de rechtstaat en de fundamentele menselijke waarden stelselmatig af te breken. Het is niet langer zeldzaam: politici die publiekelijk geverifieerde gegevens, de wetenschappelijke consensus of een universele menselijke waarde in twijfel trekken of zelfs bespotten, het is haast geen nieuws meer. Politici die desinformatie verspreiden om electorale winst te boeken of verdeeldheid onder burgers te zaaien, ten voordele van hun politieke agenda.

Als journalist kan ik niet genoeg benadrukken hoe belangrijk elke humanitair werker of onderzoeker op het terrein is, die haar of zijn leven riskeert in getroffen gebieden om geverifieerde data aan de wereld te blijven leveren. Hun kennis doet me weer opstaan wanneer ik even uit balans ben. Het helpt me om mijn weg terug te zoeken richting mijn eigen menselijkheid. Ook kan ik er niet genoeg op hameren hoe belangrijk het is om een vrije pers te blijven steunen, ontwikkelen en diversifiëren, en de vrije toegang tot informatie te blijven beschermen. In momenten waarin destructieve twijfel intensief wordt gezaaid, dienen data, getuigenissen van humanitaire werkers en de wetenschap ons als schild, zodat we ons houvast van de universele menselijke waarden niet verliezen.

De verschuiving naar een wereldorde gedomineerd door straf-feloos onrecht, gecombineerd met politici voor wie universele mensenrechten niet centraal staan bij beslissingen, dwingt ons als individuen om ons innerlijk te wapenen tegen een wereld zonder moreel kompas. Persoonlijk ben ik ervan overtuigd dat twijfel ons belangrijkste wapen vormt tegen de almaar grotere politieke investeringen in verdeeldheid en haat.

TERUGKEER: MYTHE OF MOGELIJKHEID?

Wakker worden na mijn eerste dutje in België. Mijn eerste nacht in een asielcentrum. Het moment waarop ik mijn Belgische paspoort ontvang. Mijn eerste bezoek aan historisch Palestina, vandaag Israël. De geboorte van mijn dochter. De geboorte van mijn zoon. Mijn migratieverhaal is een mozaïek van intens beleefde momenten, en vandaag voeg ik daar een nieuw steentje, een nieuwe tessera aan toe – warm, zwaar en doordrenkt van emotie: voor het eerst sta ik voor het graf van mijn moeder. Voor het eerst teruggekeerd.

‘Zou je terugkeren?’ Het is een vraag die na elke lezing in Vlaanderen blijft resoneren, een echo die weigert te doven. De gematigde Vlaming lijkt erdoor bezeten, alsof het antwoord iets onthult dat hij móét begrijpen. Je probeert je te verankeren, je wortels diep te laten groeien, je nieuwe leven te omarmen, misschien zelfs het verleden achter je te laten. Maar steeds weer duikt diezelfde vraag op, onvermijdelijk en hardnekkig: zou je terugkeren?

In een kleine kamer van een traditioneel Damasceens huis, verscholen in het hart van de oude stad, laat ik mijn handbagage van mijn schouder glijden. Ik kijk nog eens naar mijn oude Syrische identiteitskaart voor Palestijnse vluchtelingen – dat versleten stukje papier dat aan de grens tussen Libanon en Syrië mijn toegangsticket was, een bewijs van bestaan in een land dat me nooit helemaal heeft toegelaten. Buiten roept de stad me, haar steegjes en stenen fluisteren me toe. Ik vertrek, op zoek naar de scherven van mijn verleden.

Niemand in mijn familie weet dat ik teruggekeerd ben naar Damascus. Mijn collega's bij de VRT ook niet, zelfs mijn chef niet. De ervaring is zo overweldigend, zo rauw, dat ik ze slechts met een enkeling heb kunnen delen.

‘Majd, ben je in Damascus?’ reageert mijn tante Rima,¹ de zus van mijn moeder, in een privébericht op Facebook. Slechts enkele seconden nadat ik mijn terugkeer met een foto heb aangekondigd, verschijnt haar boodschap, geladen met ongelooft en opwinding. Ze stuurt me haar adres en blijkt een kilometer of vijf van mij vandaan te zijn. Ik beslis ernaartoe te wandelen.

¹ Om veiligheidsredenen zijn de namen die ik in dit boek gebruik pseudoniemen.

Zweven boven de werkelijkheid

Slenterend door de smalle steegjes van het oude Damascus stormen duizenden emoties, gedachten en herinneringen door mijn hoofd. Het voelt alsof ik gevangen ben in de greep van een onzichtbare kracht, alsof ik onder invloed ben van een of andere drug. High. Ik heb nog nooit een joint gerookt, maar dit, dit moet zijn hoe het voelt om stoned te zijn. De drukte om me heen is overweldigend, alsof het de laatste dag van de koopjes op de Meir is, maar mentaal ietsje verdraaglijker. De oorzaak van de drukte blijkt een mix te zijn van de laatste dag van de schoolvakantie en een drukke weekenddag. Overal waar ik kijk, word ik afgeleid. Rechts en links zie ik mensen die zich verdringen om snuisterijen, snacks en snoep te kopen. Hun ogen vol verlangen naar iets dat ze niet kunnen missen.

Syrië is het land dat mij en honderdduizenden andere nakomelingen van Palestijnse vluchtelingen nooit zijn nationaliteit gaf. Nooit stuurde het mij en miljoenen andere inwoners met een veilig gevoel de nacht in. Het is het land waar één woord – *jeesh* (legerdienst) – genoeg was om me uiteindelijk te doen vluchten, waarna ik belandde in een land waar ik maandenlang elke ochtend kaas moest eten. Syrië is het land waar mijn moeder in de jaren negentig werd meegesleurd in een genadeloze scheidingsoorlog. Waar ze door de familie van mijn vader mentaal werd mishandeld, vernederd, en waar haar jarenlang het recht werd ontnomen om haar eigen kinderen te zien. Maar...

Er leeft een kind in elk van ons. Syrië fluistert onophoudelijk in mijn ziel, met een stem uit een nooit vergeten droom. Die stem roept me terug naar dagen van onschuldige opwindings, naar de vele momenten die flonkeren als sterren aan de hemel van mijn geheugen. Ik zit in de lift op weg naar de redactie en plots sta ik weer voor de spiegel om voor het eerst mijn *sidriyeh* te passen, een typisch uniseks schooljurkje in Syrië. Mijn eerste non-binaire outfit, zeg maar. Met een vragende blik onderzoek ik mezelf. Ik houd mijn lach in en vertrek met veel ongemak naar school.

We leveren onze tickets in bij de deur en stappen een overvolle vergaderzaal binnen, waar collega's zich in twee groepen lijken te verdelen: de nieuwsgierigen, en de hongerigen die vooral afwachten tot de zon eindelijk ondergaat. Een deel van de ruimte ademt de sfeer van *Duizend-en-een-nacht*, met Marokkaanse decoraties, kurken en poefs nonchalant verspreid rond een paar oosterse tafels. Het is ramadan en voor het eerst organiseert de VRT een iftar-buffet om de diversiteit binnen de organisatie te vieren – een warm en lovenswaardig initiatief van het diversiteitsteam.

Naast me zit Ruud Hendrickx, jarenlang taalchef van de VRT, de man achter *Van Dale* en de eigenaar van de meest gulle glimlach binnen het huis van vertrouwen. Tussen de gesprekken door besluit ik mijn dorst te lessen met een van de Ayran-glaasjes op het buffet, die heerlijke, zoutige yoghurt-

drank die in het Midden-Oosten zo geliefd is. Maar na één slok gaan mijn zintuigen meteen over naar alarmfase rood. Een schok. Pure stommiteit. Een golf van misselijkheid trekt door me heen. Dit is helemaal geen Ayrán, dit is gewoon platte melk! Blijkt dat een Marokkaanse collega die het buffet mee heeft voorbereid, trouw is gebleven aan de Marokkaanse traditie om melk bij de iftar te serveren. En terwijl ik mijn smaakpapillen nog probeer te redden van deze onverwachte aanval, duikt Vlaams Belang op met een verontwaardigd artikel over de VRT-iftar: ‘Openbare omroep wordt openbare moskee.’ Nou, laat ik het zo zeggen: die onverwachte melk in mijn maag na een dag vasten bracht woorden in me naar boven die je in een moskee liever niet uitspreekt. Maar goed, ik slik ze in. Net als dat slokje melk.

Syrië voelt mijn pijn, vangt hem op als een oud geheim en fluistert mij terug, lokt me naar de overvolle, benauwde woonkamer van mijn grootouders van vaderskant, precies enkele ogenblikken voordat het kanon in Damascus bulderde en de iftar inluidde. Mijn broers en zus, tantes, neven en nichten schuiven aan, dicht op elkaar gepakt in een chaotische harmonie. Geen poefs. Geen oosterse tafels uit *Duizend-en-een-nacht*. We vormden een kring op de grond, rondom een plastic kleed dat als schild diende voor het tapijt van mijn cholerische oma, een vrouw die vaker ontplofte dan het kanon zelf. Op dat plastic kleed stonden potten en borden kriskras door elkaar, omringd

door stapels brood, wachtend als stille getuigen tot het kanonschot de honger officieel vrijgeleide geeft.

Mijn blik gleed voortdurend naar het televisiescherm, want ramadan is niet alleen de maand van het vasten, het is ook de hoogmis van de televisie. Ook vandaag wachten miljoenen inwoners van het Midden-Oosten op de eerste avond van de ramadan, niet alleen om te eten, maar ook om de nieuwste topreeksen te verslinden. Humoristische sitcoms over klunzige koppels die worstelen met het dagelijks leven, of groots opgezette historische drama's die je in één ruk van de tijd van de profeet veertien eeuwen geleden katapulteren naar de koloniale periode van de twintigste eeuw.

En toen, nét toen ik volledig opging in een epische scène waarin nationalistische Arabische strijders heldhaftig de Ottomaanse overheersing bevochten, gebeurde het onvermijdelijke: een reclameonderbreking. Geen strategische verplaatsingen meer, geen vlammende toespraken over vrijheid en eer. In plaats daarvan: een opgewekt gezongen lofzang over... een stuk zeep. Met verschillende geuren.

Keer ik terug naar Damascus?

De muren luisteren niet meer mee

Het voelt vreemd om Google Maps voor het eerst in Damascus te gebruiken. De westerse sancties betekenen bovendien dat de app hier niet goed werkt. Daarom heb ik de offline Google-kaart van Damascus al in België volledig gedownload.

Niet dat verdwalen hier geen poëtische beleving is, maar ik heb maar één week vrijaf kunnen krijgen en ik wil zoveel mogelijk mensen weerzien. In de achtergrond stroomt het zand korrel na korrel door de zandloper.

Na een magische zwerftocht van anderhalf uur bereik ik eindelijk het appartementsgebouw van mijn tante. Ze staat me al op te wachten bij de ingang en begroet me met een warme, stevige knuffel. En voor de zekerheid, zodra we binnen zijn, nog een extra. ‘Ben je bang van honden?’ vraagt ze me plots. Heel even denk ik dat ik per ongeluk weer in Vlaanderen ben beland, waar ik deze vraag al zo’n miljoen keer van mensen heb gekregen. Voor ik kan antwoorden, gooit ze de deur naar haar grote terras open en daar stormen ze naar binnen – een vrolijke retriever met een brede grijns en een uitzinnige kokoni die het nog niet zo slecht vindt om als laatste op mijn schoot te belanden. ‘Laat hem met rust!’ roept tante Rima lachend naar de honden. Maar het is allang duidelijk wie hier de baas is. Hint: ik ben het niet.

Nadat ik mijn tante ervan heb overtuigd dat ik geen honger heb en enkel een glas lindethee (typisch Palestijns) zou waarderen, beginnen we aan een reis van woorden. Het duurt niet lang voor het gesprek vanzelf uitkomt bij de nacht van 7 op 8 december: de val van het Assad-regime. Maar dat is niet de essentie van ons gesprek. Het diepere moment komt wanneer ik beseft dat ik voor het eerst in mijn leven in Damascus zonder schroom en met een openhartigheid die ik nog niet kende,

met een familielid praat – niet alleen over politiek, maar ook over ‘hij die niet genoemd mag worden’.

Wanneer je in de vijftig bent in Syrië, zoals mijn tante, dan heb je enkel het regime van de Assads gekend. Je bent opgegroeid en hebt de wereld leren begrijpen door de lens van de Baath-partij.² Het plotse verdwijnen van het regime was natuurlijk een politieke aardbeving van jewelste, maar bovenal ervaren de mensen een ongekende *sociale* schok. In het Westen werd Assad beschouwd als een dictator, maar voor de Syriërs was hij, zeker tot het begin van de opstand in 2011, nog veel meer dan dat. Een almachtig wezen, groter dan God. Onaantastbaar.

Bashar al-Assad was geen Kim Jong Un. Onder zijn bewind bleef het internet in Syrië toegankelijk. Buitenlandse zenders waren via de paraboolschotel al sinds de late jaren negentig te ontvangen. Westerse delegaties en toeristen zwierven vaak vrij door de straten van Damascus, zonder een strak uitgestippeld parcours. Assad – en daarmee Syrië – genoot openlijke sympathie en goedkeuring van vele linkse leiders, van Oost-Azië tot Latijns-Amerika. Kort na zijn aanstelling in 2002 was hij in Londen samen met zijn echtgenote te gast bij koningin Elizabeth II. Enkele maanden voor het begin van de

2 De Baath-partij is een Arabisch-nationalistische en socialistische beweging die in Syrië onder leiding van de familie Assad decennialang met corruptie en ijzeren hand heeft geregeerd.